

ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС

УДК 347. 958:347.991

ПОРІВНЯНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄВРОПИ

Інна АПАЛЬКОВА,

кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри цивільного процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

Інна ЯНІЦЬКА,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена порівняльно-правовому аналізу законодавства України та країн Європи, а саме – досвіду вищих судових інституцій провідних європейських країн. Здійснюється аналіз закордонної літератури та законодавства щодо ролі та місця в судовій системі Верховного Суду. Проводиться аналіз вищих судових інституцій провідних європейських країн, а саме: Великобританії, Німеччини, Франції, Бельгії, Литви і Польщі. Сьогодні Україна переживає судову реформу, яка вже адаптована під стандарти Європейського Союзу, тобто створена триступенева система, де Верховний Суд виступає в ролі суду касаційної інстанції.

Ключові слова: правосуддя, судова реформа, цивільне судочинство, цивільний процес, Верховний Суд.

COMPARATIVE AND LEGAL ANALYSIS OF THE LEGISLATION OF UKRAINE AND COUNTRIES OF EUROPE

Inna APALKOVA,

Candidate of Law Sciences, Senior Lecturer at Department of Civil Procedure
of the National University “Odessa Law Academy”

Inna YANITSKAYA,

Candidate of Law Sciences, Senior Lecturer at Department of Civil Procedure
of the National University “Odessa Law Academy”

SUMMARY

The article is devoted to the comparative legal analysis of the legislation of Ukraine and European countries, namely the experience of the higher judicial institutions of the leading European countries. The analysis of foreign literature and legislation, namely, the role and place in the judicial system – the Supreme Court, is underway. The analysis of the highest judicial institutions of the leading European countries, namely Great Britain, Germany, France, Belgium, Lithuania and Poland, is underway. Today Ukraine is undergoing judicial reform, which has already been adapted to the standards of the European Union, namely the established three-tier system where the Supreme Court acts as a court of cassation.

Key words: justice, judicial reform, civil justice, civil process, Supreme Court.

Постановка проблеми. Становлення Верховного Суду як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції, визначення оптимального переліку його функцій і повноважень відбувалося поступово. Безперервний рух реформи судової системи в Україні потребує розроблення зваженого підходу до визначення повноважень Верховного Суду як суду касаційної інстанції з урахуванням європейських традицій і стандартів.

Актуальність теми дослідження. Для з'ясування того, чи дійсно розвиток української судової системи рухається в бік Європи, а правовий статус, функції та обсяг повноважень Верховного Суду України відповідають загальноєвропейським стандартам, необхідно проаналізувати правове положення найвищих судових інституцій провідних європейських країн зі сталими демократичними традиціями та порівняти виконувани ними функції із правовим становищем і функціями Верховного Суду України.

Метою і завданням статті є порівняльно-правовий аналіз найвищої судової інстанції провідних країн Європи та перспективи її розвитку в Україні.

Виклад основного матеріалу. У більшості країн-членів Ради Європи та Європейського Союзу (далі – ЄС) існують верховні суди. Завдання верховних судів кожної такої країни відрізняються від завдань судів нижчої інстанції. Водночас не можна забувати, що судова система кожної окремо взятої країни-учасниці має свої особливості.

Так, наприклад, судоустрій Великої Британії складається із трьох судових систем: Англії й Уельсу, Шотландії та Північної Ірландії, об'єднати які покликаний Верховний Суд Сполученого Королівства, який є найвищою судовою інстанцією щодо всіх трьох судових систем, вершиною судоустрою Сполученого Королівства.

Верховний Суд Сполученого Королівства виконує такі обов'язки:

1) розглядає питання права, що мають велике суспільне значення;

2) виступає як вища апеляційна інстанція щодо рішень судів Англії, Уельсу та Північної Ірландії в цивільних і кримінальних справах;

3) здійснює юрисдикцію судового комітету Таємної ради у справах, які передаються на його розгляд відповідно до спеціальних законів Шотландії, Північної Ірландії та закону уряду Уельсу від 2006 р.

Рішення Верховного Суду Сполученого Королівства можуть виходити за межі розглянутих спорів і стосуватися не лише сторін у справі, а мати значення для всього суспільства. Його юрисдикція поширюється на всю територію країни (зокрема й на територію всіх заморських суб'єктів); на його розгляд можуть потрапити не всі судові справи, а лише ті, які мають важливе, принципове значення (як виняток); перегляд судових рішень провадиться тільки з питань права; його рішення утворюватимуть судову практику, обов'язкову для застосування всіма нижчими судами, а в такому разі не тільки судами, а й всіма суб'єктами права, оскільки мають силу закону.

У Німеччині існує чотириланкова побудова загально-судочинства: 1) дільничні суди; 2) суди земель; 3) вищі суди земель; 4) Федеральна судова палата [1, с. 158].

Федеральна судова палата складається із дванадцяти сенатів із розгляду цивільних справ і п'яти сенатів із розгляду кримінальних справ. За такої великої кількості складів суду, звісно, виникає загроза, що в їхній судовій практиці можуть виникнути розбіжності. Тому існують два сенати, винятковим завданням яких є забезпечення єдності судової практики: Великий сенат із розгляду цивільних справ і Великий сенат із розгляду кримінальних справ [2, с. 172].

З часу його заснування в 1968 р. Спільний сенат ухвалив загалом 44 рішення, які переважно стосувалися питань компетенції та підсудності. Спільний сенат складається із президентів усіх вищих судів Федерації, а також голів і суддів, по одному судді від відповідних сенатів, тобто тих сенатів, про відмінні рішення яких йдеться саме під час ухвалення рішення з метою забезпечення єдності судової практики [2, с. 175].

Судова система Франції являє собою класичну дуалістичну модель, що складається із загальних і адміністративних судів, які незалежні один від одного. Суди Франції утворюють три рівні: на першому рівні – суди першої інстанції, на другому – апеляційні суди, Касаційний суд із Державною радою – на третьому рівні. Існує також багато спеціалізованих судів, які формують sudoустрой країни. Здебільшого вони не утворюють самостійну трирівневу систему, розглядають справи по суті, а апеляційний і касаційний їх перегляд здійснюється у звичайних апеляційних судах і Касаційному суді.

Вища судова інстанція загальної юрисдикції Франції – Касаційний суд (La Courdecassation). Він розглядає скарги на постанови апеляційних судів, які переглядають вирoki й рішення, винесені судами першої інстанції з питань факту і права (у порядку повної апеляції), а також на остаточні рішення судів першого рівня в цивільних, адміністративно-торговельних, соціальних конфліктах і кримінальних справах.

Касаційний суд – це Верховний Суд країни та заморських територій Франції. Обов'язковий перегляд усіх рішень нижчих судів не є головною метою Касаційного суду. Його головне завдання – забезпечити «уніфікацію юриспруденції» (єдність судової практики), коли правові норми однаково тлумачаться на всій території держави. Ця уніфікація повинна забезпечувати однаковість у тлумаченні правових норм і формування такої судової практики, що буде основоположною для всіх судових органів. Тому касаційний пере-

гляд стосується тільки питання права і покликаний винятково тлумачити правила закону, незалежно від того, чи йдеться про правила щодо суті справи чи його процесуальних форм, старих або нових законів, що надає ще більшого значення рішенням, ухваленим Касаційним судом.

Підставами для його діяльності є порушення закону, перевищення влади, помилка в компетенції, недотримання форми рішення, суперечливість рішення.

Крім судової практики, велике значення для відправлення правосуддя всіма судами мають висновки Касаційного суду Франції (аналог постанов Пленумів вищих спеціалізованих судів України). Процедура надання висновків має ту перевагу, що дозволяє дуже швидко ознайомитися з позицією Касаційного суду щодо тлумачення текстів нових законів і уявити з великим ступенем імовірності позицію суду стосовно тієї або іншої правової норми, застосування якої на практиці може викликати певні труднощі.

За значенням судова практика у Франції наближена до прецеденту в країнах загальної системи права. Однак її застосування має певну специфіку. Наприклад, Касаційний суд Франції заборонив нижчим судам обґрунтовувати рішення посиланням на свою попередню практику як на єдину підставу ухвалення рішення. Нижчі суди не мають також обов'язку слідувати практиці вищих судів. Однак якщо судді після докладного вивчення попередньої практики переконаються, що правове обґрунтування, викладене в раніше ухваленому рішенні, є переконливим, вони можуть застосовувати його у відповідній справі [3, с. 339].

Касаційний суд Бельгії – найвища її судова інстанція. Згідно зі ст. 147 Конституції, у Бельгії існує один Верховний (Касаційний) Суд, і він не вирішує спорів як таких. У цьому суть завдань Верховного Суду. Це означає, що Верховний Суд Бельгії не уповноважений аналізувати факти тієї або іншої судової справи, а лише має право досліджувати правові питання, пов'язані з уже ухваленим щодо цього позову рішенням, яке оскаржується у Верховному Суді. Цей принцип передбачає, що Верховний Суд не розслідує деталі судового розгляду в справі, не аналізує, чи правильно суддя, який виніс те чи інше рішення, оцінив факти, а досліджує лише те, чи є постановлена ухвала правовою, тобто чи правильно суддя застосував закон.

Якщо суд робить висновок, що оскаржуване рішення суперечить закону, він визнає таке рішення недійсним, тобто анулює його і передає справу на розгляд до іншого суду, що складається з інших суддів.

Таке скасування рішення ілюструє обмеження повноважень Верховного Суду: інтерпретація закону Верховним Судом не має характеру обов'язкової, і судді, яким така справа передана після визнання рішення недійсним, мають повну свободу розглянути її так, як вважають за потрібне. Лише в тих випадках, коли повторне рішення знову потрапляє на апеляцію до Верховного Суду на тих самих підставах, що стали причиною анулювання першого рішення, і коли повторне рішення також визнається не правовим, а отже, недійсним, рішення Верховного Суду, ухвалене зборами палат (налічує не менше 11 членів), матиме обов'язковий характер для суддів, які наново розглядатимуть справу.

Верховний Суд Бельгії не є третьою інстанцією, де справа розглядається цілком. Таку процедуру також не можна назвати «переглядом», як у Німеччині. Верховний Суд Бельгії не розглядає справу наново, правильно застосовуючи правові норми і ґрунтуючись на фактах. Він лише дає правильну інтерпретацію закону і контролює, чи правильно закон був застосований.

Обмежені повноваження Верховного Суду Бельгії не свідчать про відсутність у нього влади, а інтерпретуючи закон, суд сприяє збереженню єдності системи права. Ця єдність повинна забезпечити стабільність і прогнозова-

ність правових норм, застосовуваних судами країни. У демократичному суспільстві, де є верховенство права, це має первинне значення.

Верховний Суд Бельгії відіграє важливу роль в інтерпретації міжнародних конвенцій. Віддавна він визнає їх верховенство. Тому Верховний Суд розвивав і продовжує розвивати систему прецедентного права, що застосовується у зв'язку з питаннями Конвенції та Римського договору, акцентуючи увагу на захисті основних прав людини. Зі згаданих вище причин Верховний Суд, безумовно, вживає заходів для того, щоб діяти винятково відповідно до рішень Європейського Суду із прав людини.

Верховний Суд Бельгії аналізує відповідність внутрішніх законів міжнародним конвенціям. У багатьох випадках Верховний Суд визнавав внутрішні закони такими, що суперечать Конвенції або законодавству ЄС, і ухвалював рішення про незастосовність закону.

Щодо повноважень Касаційного суду Бельгії як Верховного не можна не брати до уваги, що цей суд більше не є єдиним Верховним Судом. Фактично, рішення Верховного Суду мають сьогодні роль прецедентних нарівні з рішеннями інших судів: Конституційного Суду, Європейського Суду із прав людини, Суду правосуддя ЄС.

На зміну пірамідальній структурі, що існувала раніше, яку очолював Верховний Суд, прийшла мережа судів, в якій кожен судовий орган є лише складовим елементом. У такій новій структурі Верховний Суд завжди відіграватиме фундаментальну роль вартості істинності інтерпретації закону й єдності судової практики. Проте, виконуючи цю роль, він братиме до уваги знання і досвід інших судів: Конституційного Суду, Європейського Суду із прав людини, Суду правосуддя ЄС [4, с. 110–113].

Дуже важливо проаналізувати правовий статус і функції вищих судових інстанцій країн, які мають досвід перетворення радянської системи правосуддя й успішної її адаптації до європейських стандартів судового захисту прав людини.

Яскравим прикладом є Литовська Республіка. Відповідно до Закону Литовської Республіки «Про суди», Верховний Суд є єдиним судом касаційної інстанції, що здійснює перегляд рішень судів загальної юрисдикції, що набули чинності.

Касація є екстраординарною формою контролю законності рішень, що ухвалюються судами, та можлива лише у виняткових випадках, встановлених Кримінальним процесуальним кодексом (далі – КПК) і Цивільним процесуальним кодексом (далі – ЦПК), що закріплюють підстави касації.

Верховний Суд Литви розглядає справи лише в аспекті застосування права, тобто спираючись на встановлені судами нижчих інстанцій фактичні обставини. Завдання Верховного Суду Литви як касаційної інстанції полягає в тому, щоб за допомогою прецедентів, сформованих у касаційних ухвалах, забезпечити в державі єдину практику судів загальної юрисдикції. Правда, впродовж тривалого часу (до березня 2006 р.) визнавалося, що Верховний Суд формує практику за допомогою лише вибірково відібраних ухвал (спочатку – тільки ухвалених сенатом Верховного Суду, пізніше – запропонованих суддівськими колегіями або відібраних відділами Верховного Суду), а також використовуючи інші обов'язкові неюрисдикційні форми (узгаляння, тлумачення, вказівки, видані сенатом і відділами Верховного Суду консультації, які розроблялися на базі не лише вже прийнятих ухвал). Отже, не визнавалося, що всі без винятку касаційні ухвали Верховного Суду, тобто всі сформовані касаційним судом прецеденти є єдиними обов'язковими чинниками формування судової практики. Особливо важливим інструментом в Литві, що роз'яснив

і позначив місце, значення і принципи застосування судової практики як джерела права, стала конституційна судової практика (рішення Конституційного Суду Литви від 28 березня і 9 травня 2006 р.): Конституційний Суд оголосив, що лише судова практика може і має бути обов'язковим орієнтиром для суб'єктів права, а не роз'яснення, вказівки, консультації адміністративного або консультативного характеру, що підготовлені судами або їхніми структурами. Офіційна конституційна доктрина також визначила напрям розвитку статутного права. Зміни, внесені до Закону Литовської республіки «Про суди», що набули чинності 1 вересня 2009 р., закріплюють значення прецеденту як джерела права [5, с. 106–107].

З метою забезпечення найефективнішого виконання Верховним Судом свого головного призначення – уніфікації застосування законів у державі, йому надано право розгляду справ колегіями в різному складі: як щодо кількості суддів-членів колегії, так і їхньої спеціалізації. Справи у Верховному Суді Литви зазвичай розглядаються колегією в складі трьох членів. У разі виникнення в касаційній справі складного питання, що вимагає змішаної спеціалізації у сфері як тлумачення права, так і його застосування, Голова Верховного Суду, голова відповідного відділу або суддівська колегія мають право передати її на розгляд розширеної колегії в складі семи суддів, пленарній сесії змішаної колегії в складі трьох або семи суддів із цивільних і кримінальних справ або пленарній сесії Верховного Суду. Правда, створення змішаної колегії та можливість скликання пленарної сесії суду запроваджені лише в червні 2011 р., і відповідні зміни до КПК і ЦПК набрали чинності лише з 1 жовтня 2011 р.

Рішення Верховного Суду Литви спрямовані на формування єдиної практики судів загальної юрисдикції й у сфері тлумачення і застосування законів та інших правових актів. Якщо йдеться про суть касаційного процесу в межах доктрини права, то особливе значення мають два моменти: 1) за допомогою цього процесу забезпечується здійснення правосуддя в конкретній справі між конкретними сторонами (приватна мета касаційного процесу); 2) дотримання публічного інтересу у забезпеченні єдиного застосування права, а також його тлумачення різними судами. Інакше кажучи, виокремлення публічної та приватної функції касації.

Згідно зі ст. 173 Конституції Польщі, суди і трибунал становлять окрему владу і не залежать від інших органів влади. Відповідно до п. 1 ст. 175 Конституції, здійснення правосуддя в Республіці Польща покладається на Верховний Суд, суди загальної юрисдикції, адміністративні та військові суди. Суди загальної юрисдикції – основна частина судової системи Польщі. Вони діють окремо від Верховного Суду. Останній, згідно зі ст. 183 Конституції, контролює діяльність судів загальної юрисдикції та військових судів (але не адміністративних) щодо ухвалення рішень [6, с. 114].

Верховний Суд Польщі відіграє важливу роль у нагляді за функціонуванням усієї судової системи Польщі, за винятком адміністративних судів. Тому його не можна сприймати як «суд останньої інстанції» в прямому розумінні цього слова. Усі засоби правового захисту, надані цьому суду, є надзвичайними, оскільки вони виправдовуються потребою в захисті правопорядку від свавілля судових рішень і гармонізації судової практики на всій території країни. Це, зокрема, стосується надзвичайних апеляцій (касаційних скарг у кримінальних і цивільних справах). Законодавство Польщі допускає касаційні скарги як у кримінальних, так і в цивільних справах тільки у випадках крайньої важливості, коли йдеться про вирок щодо позбавлення волі (у кримінальному судочинстві) або щодо предмета судового спору (у цивільному судочинстві). Що стосується цивільних і

господарських справ, то основним обмеженням у питанні майнових прав є цінновий поріг предмета касаційної скарги, який повинен становити не менше 75 тис. або 50 тис. польських злотих, залежно від того, є сторони судового процесу професіоналами чи звичайними особами. Не варто забувати, однак, і про те, що така категоричність компенсується тим, що Верховний Суд постановляє ухвали в кримінальних і цивільних справах, переданих із судів вищих інстанцій (апеляційних), згідно з п. 1 ст. 390 ЦПК Польщі та п. 1 ст. 441 КПК Польщі. Його рішення подібні до рішень Європейського Суду із прав людини щодо процедури попереднього звернення, оскільки постановова суду стосується тільки конкретних правових завдань, поставлених перед судом у формі відкритого питання.

Касаційна скарга може ґрунтуватися тільки на помилках матеріального або процесуального законодавства (*errores iuris in iudicando, errores in procedendo*). Обов'язковою є спеціальна форма письмової заяви, поданої позивачем. Вона має бути підготовлена і затверджена професійним юристом, зазвичай, адвокатом (у польському варіанті: *advokat* або *radcarawny*), окрім обвинуваченого, таку апеляційну скаргу в справі може подати також уповноважений із прав людини (омбудсмен) і Генеральний прокурор у разі, якщо це зумовлено захистом основних прав людини або ж значним порушенням закону.

Якщо касаційна скарга складена неправильно (наприклад, вона не містить вагомих причин для оскарження рішення, тобто не зазначено закон, який був порушений, і спосіб його порушення; недостатньо мотивована), тоді в її розгляді може бути відмовлено (у цивільному судочинстві) або ж вона не приймається для вивчення (у кримінальному судочинстві). Суто формальні неточності касаційної скарги перевіряє суд вищої інстанції, який передає її до Верховного Суду. Суд вищої інстанції може викликати позивача для виправлення помилок в оформленні скарги упродовж певного часу, встановленого законом (ст. 198 ЦПК Польщі).

Якщо ж касаційна скарга відповідає встановленим вимогам, справа передається до Верховного Суду, який вивчає її з погляду обґрунтованості. Він може відмовити в розгляді апеляції, якщо визнає її явно необґрунтованою (у кримінальних справах), або не прийняти для подальшого розгляду в разі відсутності сутнісної вимоги (у цивільних і господарських справах). Рішення в такому разі суддя приймає одноосібно, і воно не підлягає оскарженню зацікавленою стороною.

Позитивний результат попередньої перевірки є запорукою того, що скарга розглядатиметься у Верховному Суді. Слухання справи відбувається виключно у вузьких межах правових питань, зазначених в апеляційній скарзі, і суд не виходить за межі порушених законів або ж предмета скарги. Наприклад, якщо рішення суду загальної юрисдикції вищої інстанції в цивільній або господарській справі зобов'язує позивача виплатити 150 тис. польських злотих, а в касаційній скарзі позивач просить зменшити суму до 100 тис., то Верховний Суд не може цілком скасувати оскаржуване рішення і переглянути справу повторно. Аналогічно, незважаючи на те, що позивач не вказав на очевидну помилку, допущену в рішенні, яке оскаржується, і яка настільки очевидна, що Верховний Суд може її помітити сам, він цей недогляд не може виправити *ex officio*. Єдиний виняток можливий тоді, коли допущено значні помилки в рішенні суду або в процесі судового розгляду в суді вищої інстанції (наприклад, коли йдеться про неправильний склад суду або порушення принципів справедливого розгляду справи). Такі чинники Верховний Суд має взяти до уваги, навіть якщо сторона не зазначила їх у скарзі. Обставини справи й оцінку доказів суди загальної юрисдикції можуть не перевіряти взагалі.

Очевидні паралелі між французькою і польською моделями процедури подання касаційних скарг існують тільки певною мірою. Якщо помилки настільки очевидні, що справа може бути вирішена без подальшого вивчення її матеріалів, найвищий судовий орган може прийняти рішення по суті справи. Наприклад, явно несправедливий вирок у кримінальній справі є підставою для виправдання підсудного (п. 2 ст. 537 КПК Польщі), а в цивільних і господарських справах – обґрунтована касаційна скарга, яка базується виключно на нормах матеріального законодавства, може стати причиною для скасування рішення, що оскаржується, і заміни його основної частини на іншу, яка, на думку Верховного Суду, відповідає закону.

Висновки. Отже, сьогодні Україна стала ближчою до країн Європи, а повноваження Верховного Суду відповідають загальноєвропейським стандартам. Але необхідно пам'ятати, що будь-які зміни, реорганізація судової системи мають бути спрямовані не на перерозподіл владних повноважень, утворення нових посад, зміну назв державних органів тощо, а на вдосконалення системи управління правосуддя та забезпечення більш ефективного виконання завдань судочинства взагалі та цивільного судочинства зокрема.

Список використаної літератури:

1. Кірхер Г. Забезпечення єдності судової практики Німеччини / Г. Кірхер // Право України. – 2012. – № 11–12. – С. 157–161.
2. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції у I півріччі 2010 р. (за даними судової статистики) // Офіційний веб-сайт Верховного Суду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/DB726E471C0C7D96C22577CB0043223F?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=DB726E471C0C7D96C22577CB0043223F&Count=500&>
3. Хавронюк М. Наукове осмислення правової доктрини та кримінального законодавства зарубіжних країн / М. Хавронюк // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2013. – № 1 (1). – С. 298–347.
4. Маффей П. Функції та повноваження Верховного Суду Бельгії як вищого судового органу / П. Маффей // Право України. – 2012. – № 11–12. – С. 110–113.
5. Крижявічус Г. Компетенція і функції Верховного Суду Литовської Республіки / Г. Крижявічус // Право України. – 2012. – № 11–12. – С. 105–109.
6. Еречинські Т. Доступ до правосуддя і система критеріїв прийнятності скарг для розгляду у Верховному Суді Республіки Польща / Т. Еречинські // Право України. – 2012. – № 11–12. – С. 114–118.

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Апалькова Інна Сергіївна – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія»;

Яніцька Інна Анатоліївна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія»;

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Apalkova Inna Sergiivna – Candidate of Law Sciences, Senior Lecturer at Department of Civil Procedure of the National University “Odessa Law Academy”;

Yanitskaya Inna Anatoliivna – Candidate of Law Sciences, Senior Lecturer at Department of Civil Procedure of the National University “Odessa Law Academy”;

Inna.tsilynko@gmail.com
lunchik.inna@gmail.com